I

Розкажу вам про Якова Харченка, якого він смутку набравсь у Хмелинцях, залицяючись до Коханівни.

Приходимо ми з ним у неділю під те село. Сонечко вже низенько. Мій парубок, дивлюсь, ніби почав приставати. Примічаю мовчки… придержав, знаєте, ходу, — примічаю: зробився мій парубок зовсім другий чоловік. Всю дорогу був такий говіркий та веселий, бубонів, як міський дзвін, а тут ніби води в рот набрав: і брови здвинув, і голову повісив.

— Що се, — кажу, — пане Якове, надувсь, мов кулик на вітер?

— Якого там кулика ви видумали, дядьку! — пробурчав.

— Може, притомився, хлопче?

— Ні, — одрізав та й знов іде мовчки.

— Да що ж се, — кажу, — пане Якове? перше гнав, нівроку тобі, як вітрів батько, а тепер чого се почав приставати?

Тут якраз зійшли ми на горбок, так — невеличкий; да з його глянуть на Хмелинці — село як на долоні.

— Оддишемо, — кажу.

Сіли. Дивиться мій Яків на село, аж йому очі розбігаються; дивлюсь і я. Все знакомі місця — і хати, і садки. Славне село, якби ви бачили! Церква стоїть висока. Старий сотник якийсь її будував. Цвинтар заріс

черешником да зіллям трохи не в пояс; хаточки поховались у вишневі садки. Любо, що й казати!

Сидимо, дивимось. Гомоніли люди на селі, а далі один по одному й розійшлись. Цокотали ще дві молодиці; розходились і знов сходились та все махали руками, наче горох молотили. Якби не вийшов з хати чоловік, то не розійшлись би й до світу. На селі стихло; хіба де стукне віконце, да проскочить попід ворітьми хисткий парубок.

— Годі вже, ходім! — заговорив мій Яків, ніби його підкинуло, — вже пізно. — А сам аж побілів.

— Оце мені лихо! — кажу я.

— Яке вам лихо, дядьку?

— Да що на тебе найшло, Якове? Вийшов і здоровий, і веселий, і співав, і розмовляв, а тут разом неначе тебе кип’ячем обпарено. Грошей не погубив?

Він за шапку.

— Гроші єсть, — каже.

— І гроші несеш, і дівчина дожидає, а ти як у ярмо йдеш!

Ані пари з уст.

— Переночуємо вже, — кажу, — разом зо мною у старого Кохана.

— Як їх ласка, — каже.

Закипів же й я тоді.

— Да ти, — кажу, — Якове, говори до ладу! Що ти уриваєш по словечку, як попівна на бенкеті? Як ти мені зараз не висповідаєшся — я тобі не Явтух Товстодуб і в старости не клич — не піду!

От він тоді й почав.

— Що ж мені, — каже, — дядечку, по тих грошах? Чи викуплять вони мене?

— Чого ж се, братіку, завів такої жалібної? Чому не викуплять? Аби гроші, то й викупишся.

— А як пані не схоче?

— А вона чому не схоче, твоя пані? нехай її батьку все добре! Чи ти де бачив таких панів, щоб їм гроші були не милі? Мені, — кажу, — не траплялись, не знаю таких.

— Е-е, дядечку! вона, мабуть, чи не ковшем їх міряє!

— Дарма, — кажу, — що ковшем міряє: вони, сії пани, на гроші такі ласі, як циган на сало, братіку! їм довіку, до суду буде мало! Не журись! я сам з тобою піду до панії. І не таких бачили. Ти поклонись старому...

— Він уже казав мені: "За панського дочки не оддам. Лучче нехай іде в черниці". А як Кохан сказав, так і буде: се й мале хлоп’я знає.

— Ну, побачимо, як буде, — кажу, — недалеко вже. І хата його он біліє!

II

Йдемо вулицею; іще з другого кінця побачили: в хаті світиться. Підійшли; я постукав. У дворі гавкнуло цуценя; хтось одсунув віконце; да, мабуть, нічого не побачив, бо таки нахмарилось і зовсім темно було. Брязнула защіпка, і вибігла Коханівна Марта.

Що то за дівчина під той час стала, Боже мій, світе мій! Да така ж молодесенька, а красна, як маківочка! Заквітчана, в червоному намисті, сорочка вишивана, в черевичках — ну, дівчина!.. як зірочка!

Вибігла з каганцем, побачила мене й Якова. "Ай, дядьку! — каже, — що се ви!"

А се, бачте, не я, а Яків... ледве каганця з рук не вибив.

— Марто, ясочко моя! — шепче.

Аж ось і старий Кохан виглянув, а за ним стоїть Коханиха. Поздоровкались, привітались.

— Е, дочко, — каже старий, — любих гостей до хати просять, а ти тут в’єшся. Йди, моя ластівко! — І пропустив її в двері.

Увійшли й ми, поклонились та й посідали. Старий вечеряти просить. Мати й дочка коло стола, то коло печі звиваються, а ми поглядаємо одно на одного та хочем розмову почати.

Кохан... Ви, правда, зроду його не бачили. Сього чоловіка всі поважали змолоду. Як парубкував, поведе чорними бровами — дівчата сохнуть і дуріють; а тепер, як пристарівся, моргне сивим усом — громада й примічає... Перший чоловік у селі Кохан. Якби ви на його глянули! Що ті пани ваші міські? ошпарені горобці! Сей, як вийде, кажу вам, — високий, сивий та усатий, у чорній свиті, а пояс червоний, шапка сива, виступка козацька настояща, ще давніх козаків. Хоч там і ворогуєш з ним, а шапку нехотя знімеш. Чи мало по селу старих людей

ходить? Ну, іншому поклонишся, а іншого буває, що й не вгледиш; а сього, як гетьмана, зараз узриш. І він підніме шапку, хоч би малій дитині, підніме — і далі йде. Оженився він із Оксаною — Яковенка старого дочка, тож козацького хорошого роду. Така повновида молодиця, чепурна, чорноброва, настояща козачка!

Посиділи ми так, іще поглянули один на одного.

— Так-то воно, брате, — каже Кохан.

— Так-то, брате, — кажу й я йому.

Коханиха вечерю постановила, почали частувати горілкою.

— Іще чарочку, свате! — просять.

— Дорога дальня, — каже Коханиха, — і холодний вітер віє; мабуть, притомились.

— Е, паніматко, кажу, до любої небоги нема далекої дороги, — та й випив другу.

Далі старий до парубка: як? що? чи все гаразд? який заробіток?

Яків, бачте, в Києві на заробітках був. У нас пускають; треба тільки подачу давати, яку там положать. Яків того року таки добре заробив. Налягав якомога, бо знав за що, то й діло кипіло.

— Хвалити Бога, — каже Яків.

Вийняв із шапки гроші та й положив старому перед очі. Сам устав, поклонивсь та й дивиться. Старий тільки сивим усом моргнув.

— Гроші, — каже.

Яків знов поклонився.

— Всю надію клав на вашу ласку та милость, батьку!

Марта, дивлюсь, припинилась, наставила голівоньку, мов та перепілочка, і слухає — не дише. І мати, бачу, на нас карим оком закидає.

— З Богом, — кажу, — завтра рушаймо до панії, а потім і до вашої милості за рушниками.

— З Богом, — каже старий, — попитайте долі. Одкупишся, Якове, зятем будеш; а ні — воля Божа! За панського дочки не оддам. Казав перше, з тим і умру. Вона в мене славного козацького роду! Чи таки ж мені, да ще з сивою головою, чесний, хороший рід зневажати! козацький рід переводить, як погану жидівську віру! Нема в світі над козаків!

А сам аж стелю підпирає: випростався, і очі світять, і голос дзвенить; аж помолодшав, наче на турка йде!

— А нема, нема козаків! Нема, що й казати! — стиха приказує жінка, хитаючи головою.

Мій парубок побілів, як хустка; і дівчина сама не своя. Стоїть, як нежива, ї ясних оченят не зведе.

— Чим же він не козак, — кажу я старим. — Да подивіться, люди добрі, чи він же не козак? Нехай хоч сама Марта скаже!

Марта нічого не сказала, закрилась вишиваним рукавцем та й з хати вийшла.

— Так як же се буде, пане-брате? — питаю.

— А так буде, як я сказав. Ідіть до панії, питайте долі.

— А як, враже зілля, багацько схоче?

— Аби схотіла, за гроші не стійте: я грошей дам.

— Ну, спасибі, брате! — кажу я. — Щирий ти козак, як я бачу! — Та й торкнув свого молодого: примічай ніби.

Веселіше, знаєте, стало. Випили ще по чарці та й почали радитись, як приступити до тії панії, як заговорити, що до чого приложити. Кохaниха за дочкою вийшла. Певно, десь присіли в садку та й журились укупці. Ми того вечора вже їх і не бачили.

III

Одвів нас старий у комору на добраніч, та й полягали ми спати. Чую я — не спиться щось моєму парубкові: то сіно перевертає, то зітхає, далі й вийшов.

— Чи не піти б і мені за ним? Може, знадоблюсь для сторожі.

Лежу собі та й думаю, а сон мене так і клонить: сіно пахуче, свіже. Чую — рип! "Ну й добре, що не пішов: се Яків..." Він! постояв трохи й знов шмигнув. "Е, ні, постій!" — тут і я за ним. Бачу: підбирається під хатнє віконце, да ба! Він і льнув до його, і бився голубом, і стукав тихесенько, ніби травицею, — віконце не одчинилось. Чи спала молода козачка, чи батько не спав, хто його знає! А ми пішли, як прийшли, — ні з чим.

— Не журись, — кажу, щоб його розважити, — колись і перед нашими ворітьми сонечко зійде!

Він тільки рукою махнув та й зарився у сіно.

— Якове! о Якове! — кличу.

Мовчить, неначе не чує, спить.

Тоді я й собі на бік — та й справді заснув.

Повставали раненько, до сонця. Старий випроводжав нас за село (бо Хмелинці село козацьке, а до панського буде ще з півверсти); зняв шапку: "Боже поможи!" — та й попрощались. Ідемо собі, коли де не візьметься Марта з коромислом, і хоче щось сказати, і соромиться, а сама як вишенька.

— Що се, Мартусю, — кажу, — чи не нас вийшла проводжати?

Я вже мусив розмову почати, бо мій парубок тільки очима світить та поза мною посувається, знай, до дівчини.

— Я була, — каже, — в Галі; додому йду. Боже вам поможи, дядьку! — Та й стрибнула поміж верби.

IV

Увійшли в панський двір; сонечко вже підбилось височенько; питаємось — сплять. Посідали коло мальованого рундука, дивимось. Сад якраз перед очима. І туди стежки, і сюди стежки, все жовтим піском повисипувані, і квіток цвіте без ліку, все кружками, кружками; і лавочки зелені, чистенько так, порядошненько.

— Славний садок, Якове!

— Славний, — каже, — дядьку!

Довгенько-таки ми сиділи та журились, поки дождались. "Пані встала", — кажуть. Кликнули нас до покоїв. Увійшли. Аж в очах нам замигтіло: і зеленіє, і червоніє, і біліє, і синіє... чого там нема! Може, доводилось зазирнуть у жидівську крамницю? всього багацько; зразу й не розбереш, що добре, а що, вибачайте, годиться в сміття викинути, аби людей дурити, аби, бабо, рябо? Так і тут: по кутках блищить, по стінах сяє. Повибігали якісь панночки, куці та бистрії, як сороки; повертілись, повертілись перед очима та й круть за двері! Обідньої вже доби сама пані вкотила, як на колесах; пухла така, ніби на дріжджах зійшла; у перснях, у атласах. Прийшла просто до дзеркала, повернулась двічі, так і зашуміло по покоєві, як сухе листя; плюхнуло в крісло, аж її підкинуло; тоді зирк на нас!

— Чого вам треба? — питає.

— До вашої милості, — кажу, так і так — да низенько кланяюсь.

Вона й стала тоді ніби пильніш на нас дивитись да й каже, що тепер усе дорогше стало, що в того-то да ще в другого пана парубки одкуплялись, то по півтисячі за себе положили

— А в якого ж се пана, добродійко? — питаю та знов низенько кланяюсь.

— Тобі нащо, в якого пана? — а самій мов у вусі закрутило. — Нащо тобі?

— Да що, — кажу, — у того пана — нехай йому Бог дає здоров’я — такі люди багаті!

— А ти думаєш за скільки одкупитись?

— Та ми б то думали, вельможна пані, як по наших грошах... Да що! мабуть, Бог не судив.

— За скільки ж ти думав?

— Да що вже даремно вашу милість турбувати! Бувайте здорові, добродійко!

А сам до дверей.

Яків мене хіп за рукав:

— Дядьку!

Я йому моргнув — не мішайсь!

— Слухай-бо ти, — кричить пані, — постій!

Завернула, знов питає:

— За скільки хочеш одкупитись?

А я таки не кажу.

— Що, мовляв, вашу милость клопотати нам!

Далі бачу, що вона вже червоніє, як жар найчервоніший, кажу:

— Я, милостива пані, думав за двісті карбованців.

Вона мені:

— Да ти, мабуть, зроду дурний! да ти се, да ти те!

А я все кланяюсь мовчки, ніби вона до ладу говорить.

Виговорилась, устала:

— Коли хочеш одкупитись — одкупляйся скоріше за триста; бо впослі й за тисячу не одкупишся.

Яків мій зрадів та, як дурень з печі, в ноги їй геп! Дякує, бач, що його ж салом та по його шкурі!

— Ну, а гроші ж принесли?

Сама як у очі не вскочить.

— Ні, — кажу, — милостива пані, маємо при собі трохи, да не всі.

— Мені зараз гроші треба! — крикнула, — зараз таки! Я, — каже, — поїду в город сьогодні, і ви щоб там були, та все й скінчу. Ідіть заберіть гроші.

Сама як схопить дзвінок! по всіх покоях — дзінь-дзінь! Повбігали дівчата й хлопці.

— Коляску! — каже, — та не баріться!

А сама товчеться, як Марко по пеклу, — то папірчик із-за дзеркала витягне, то одмикає, то зачиняє; за нею й дві дівчинки мечуться, як тії жереб’ятка, що жахаються.

V

Поки в панському дворі лагодились та вбирались, ми хутенько перебігли до Хмелинців, наробили там крику, сміху, радості та веселості і знов вернулись до панського двору. Пані казала нам дать возочка; сама сіла в високу коляску, да й поїхали з Богом.

Городок наш — так собі городок, нічого. Мій батько казав, що колись по йому проходжали полковники та сотники, — так куди не глянь, славне військо, як той мак червоний; а тепер засіли жиди, як сарана. І пани живуть. У базар — то й чоловіка попадеш, бо в базар людей найбільше.

Заїхала наша пані до старого Мошки-жида. Покої високі й хороші, тільки так перцем і несе!

Зараз послали по якогось писаря Захаревича, а нам казали коло дверей підождати, поки він прийде. Прийшов він хутко. Поганенький на личку, рябий, як решето; штани сині широкі, якась куца свиточка і на шиї зелена хустка; під правицею шапка. Увійшов, зігнувсь, ізнітивсь, наче й не ступає, а чоботи здорові й добре змазані.

Пані його до себе зараз покликача. Вона в нас, як говорить з яким чоловіком, сидить собі просто, як добрий качан у городі, і все роздивляється, які в тебе брови, які уси, яка одежа на тобі. Хіба б який генерал, щоб вона голівку схитнула набік або глянула в вічі любенько.

Пождали ми ще трохи, поки пані радилась із тим Захаревичем. Вийшов він од неї, моргнув на нас та й каже: "За мною йдіть!" І пані з дверей каже: "Йдіть за ним!"

Ми й пішли.

А веселий чоловік був той писар Захаревич! Ледве ми вийшли, він почав сміятись і говорити, мало не танцює. Далі огрів мене зо всії руки по плечах та й каже:

— А що, схотілось на волю? І добре!

— Так-то добре, — кажу, — що краще нам і не треба до якого часу!

— То тільки біда, — каже, — що діло-то ваше дуже трудненьке. Не знаю, як то воно й буде.

— А що ж там таке? — питаю, а Яків так і побілів.

— А те, що треба вам тепер особії приміти писати; се трудно! Я б то й написав їх, та що скаже пан Биркач? Треба йому читати їх.

— А як добре напишете, поздоров Боже вас, пане, то, певно, нічого не скаже; хіба подякує.

— Хіба йому подарочок дасте, а? А я однесу. Се можна. Га?

Яків зараз і вирвався:

— Якого ж подарочка треба? навчіть, пане!

— Можна й грішми, хоч і сто рублів, то візьме: він добрий чоловік! — каже писар, а сам регоче.

— Ні, пане, ви нам кажіть, як треба, — се вже я йому. — За що гроші давать? Або ми панію свою спитаємо.

— Се не конче треба. Вольному воля, а спасенному рай. Можна й без грошей.

Се вже без сміху каже.

Сів конець стола, а стіл у його кривий; да і вся хатка на боці; по кутках дірки сміттям завалені. Написав щось да й каже:

— Я не зможу тут нічого; так і панії скажіть. Нічого писати!

— Як нічого? А другим щось пишете, пане!

— Пишуть особії приміти, мугирю! — каже той Захаревич, налаявши нас. — А в його які приміти? зовсім так, як і всі.

— Так се, слава Богу, що й ми на людей походим! — я таки озиваюсь.

Так ні да ні! нема особих приміт, нічого писати!

Мордувались-мордувались, таки мусили дати два рублі з копою! Тоді приміти знайшов і хутенько їх начеркав у папері. І веселий знов став, який і був перше.

Провів нас та й каже:

— Не бійтесь, усе буде так, як слід йому бути: на те голова й приятельство. Нам аби маленький подарочок; як то говорять: з миру по нитці — голому сорочка.

— Щоб не довелось мирові оголіти! — кажу я, — бо, поздоров Боже вас, багацько дуже ниточок тих тягнете, да з усіх боків.

VI

Все, як пообіщав Захаревич, скінчилось добре. Поклонились ми панії та й, не гаючи часу, до Хмелинців. В Хмелинцях рушники були готові, тільки нас і ждали. Зробили змовини, а там і весілля справили.

Добре погуляли й старі, й молоді. По всьому селі пішла чутка, що в нас весілля; музики грають, у бубон б’ють, — весело було, бучно!

Правду говорять: з гарної дівки гарна й молодиця; гарно завертиться, гарно й подивиться. Що то за молодиця вийшла з нашої Марти! Дівчиною як була, бігає, сміється, щебече; а тепер якось ніби розумніша стала: двір перейде тихо, велично, у вічі гляне з повагою. Очіпок червоний, намітка біла, довга, — і гетьману кращої жінки не треба, єй-богу!

Живуть вони й досі з батьком укупі й щиро люблять. Хлопчик найшовся в них, такий чорнявий, у батька вдався і здоровий, дякувати Господові, росте.